

HALLE I SULECHÓW

JAKO OŚRODKI PIETYZMU I EDUKACJI.
PRZEPLÝW MYŚLI PEDAGOGICZNEJ
I WYDAWNICZEJ.

RODOWODY SPOŁECZNE WYCHOWANKÓW
I KADRY PEDAGOGICZNEJ
ORAZ ICH KARIERY ZAWODOWE

dr hab. Bogumiła Burda, prof. UZ

Instytut Historii UZ

Projekt *Halle i Sulechów jako ośrodki pietyzmu i edukacji. Przeplýw myśli pedagogicznej i wydawniczej. Rodowody społeczne wychowanków i kadry pedagogicznej oraz ich kariery zawodowe*, realizowany był pod kierownictwem dr hab. B. Burdy, prof. UZ, w Instytucie Historii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Zielonogórskiego w terminie od 31 maja 2016 r. do 30 listopada 2019 r.

Już w połowie XVII w. w protestantyzmie w Niemczech zrodził się nowy prąd, zwany pietyzmem, który w następnym stuleciu wywierał duży wpływ na życie kościelne, w tym na edukację. Ruch ten skupił się w ośrodku w Halle. Zarówno studenci tej uczelni, jak i sam ośrodek uznawani byli za propagatorów idei pietyzmu. Dzięki działalności Augusta Hermanna Franckego Halle stało się ważnym ośrodkiem edukacyjnym. A.H. Francke uznawany jest za twórcę nowych rozwiązań w zakresie idei kształcenia dzieci ubogich. To on przyczynił się do zrealizowania budowy całego kompleksu edukacyjnego w Gaucha, nieopodal Halle. Pomysł zakładania i prowadzenia szkół dla ubogich (Armen-schulen) był już znany w Brandenburgii. Jednak powstały kompleks przyjął nazwę Zakładów Oświatowo-Wychowawczych Franckego (die Franckesche Stiftungen). Stanowił on wzór dla ponad 50 podobnych placówek w całej Europie, a przede wszystkim dla Sulechowa (Züllichau).

Ramy czasowe badań prowadzonych w Projekcie obejmowały okres od momentu założenia fundacji Franckesche Stiftungen w roku 1695 do chwili likwidacji Królewskiego

Pedagogium w roku 1870 w Halle, a w Sulechowie od 1719 do 1875 r.

Ważną rolę w Projekcie odegrały prozopograficzne rejestry uczniów i nauczycieli zawierające w różnym zakresie dane o nazwiskach, pochodzeniu, zawodzie ojca, roku urodzenia, roku przyjęcia, poziomie wiadomości w momencie przyjęcia, dalszych losach i opinii w momencie opuszczania szkoły. Dane te stanowiły podstawę do systematycznej analizy pod względem aspektów społecznych i oświatowo-histerycznych wychowanków i nauczycieli placówek edukacyjnych w Sulechowie w powiązaniu z Halle i Cieszynem oraz innymi placówkami w Europie.

Celem drugim projektu było zebranie i bibliograficzne usystematyzowanie publikacji drukowanych i wydawanych przez sierociniec w Sulechowie oraz ukazanie ich dostępności w bibliotekach polskich i niemieckich (ewidencja lokalizacji). Realizacja projektu umożliwiła ukazanie regionalnego transferu idei, książek oraz dokumentów między Prusami a Śląskiem we wczesnym okresie nowożytnym, szczególnie między sierocińcem w Halle a sierocińcem w Sulechowie. Na tej podstawie stworzono bazę dla dalszych, głębszych badań nad wymianą kulturalną obu regionów w XVIII i na początku XIX w. Dlatego też znaczenie historycznych relacji i stosunków sierocińca Halle, a także w Sulechowie, zostało umieszczone w kontekście transnarodowym i omówione z uwzględnieniem tradycji, także w odniesieniu do współczesności.

W 42-miesięcznym okresie realizacji Projektu brało udział 18 osób. Rekrutacja uczestników projektu prowadzona była w oparciu o analizę doświadczenia i dorobku naukowego pracowników merytorycznych. W Projekcie uwzględniono także udział młodych naukowców, w tym studentów i doktorantów, których zatrudniano według przyjętych kryteriów. Ze strony Franckesche Stiftungen w Projekcie uczestniczyła dr Britta Klosterberg, doktorant Jan-Hendrik Evers i studentka Kristinna Hermmann. Ze strony dawnej PWSZ, obecnie Filii Uniwersytetu Zielonogórskiego, była to mgr Ewa E. Majcherek. Uczestnikami Projektu ze strony Uniwersytetu Zielonogórskiego byli: z Instytutu Filologii Germańskiej - dr Bogumiła Husak, dr hab. Dobrochna Dąbrowska-Burkhardt, prof. UZ i studentka Renata Werner, z Instytutu Historii - dr hab. Małgorzata Konopnicka, prof. UZ, doktoranci i studenci: Justyna Rogińska, Joanna Klecha-Zygadło, Joanna Marciniszyn, Marcin Nowak, Daria Chmielowiec, Joanna Kasprończak, Beata Kubaczyk. Sekretarzem Projektu i pracownikiem merytorycznym była dr Anna Chodorowska. Dodatkowo w pracach brał udział dr Stefan Dąbrowski. Kierownikiem Projektu była dr hab. Bogumiła Burda, prof. UZ. Równocześnie podjęto współpracę z mgr Beatą Grelewicz z Archiwum Państwowego w Zielonej Górze.

Wyniki prowadzonych badań prezentowane były na licznych konferencjach w Polsce i w Niemczech. W ramach Projektu planowane były seminaria, workshopy, konferencje i spotkania w Polsce (Sulechów, Zielona Góra, Cieszyn) i w Niemczech (Halle). W konferencjach, seminariach i workshopach, uczestniczyli naukowcy z Polski, Niemiec, Estonii. Pierwsze seminarium odbyło się w listopadzie 2016 r. w Halle, a jego uczestnikami byli wykładowcy z Uni-

wersytetu Zielonogórskiego i Franckesche Stiftungen oraz studenci *filologii germańskiej* (6 studentek pod kierunkiem dr Bogumili Husak). Łącznie odbyły się 3 konferencje, seminaria, workshopy, spotkania robocze, a także wykłady otwarte i promocyjne. Dodatkowo wyniki cząstkowe i końcowe prezentowane były na konferencjach w Polsce i Niemczech.

Odbyły się promocje publikacji wydanych w ramach Projektu. Uczestnicy Projektu przygotowali liczne publikacje, które ukazały się np. w Śląskiej Republice Uczonych, czy publikacjach Uniwersytetu im. Jana Długosza w Częstochowie. Promocje publikacji z Projektu odbyły się w Częstochowie, Sulechowie, Poznaniu, Zielonej Górze (na konferencjach i specjalnych spotkaniach). Książki zostały przekazane do bibliotek w Polsce i Niemczech. Publikacje w formie zdigitalizowanej zostały przekazane, za zgodą Oficyny Wydawniczej Uniwersytetu Zielonogórskiego, do Repozytorium Uniwersytetu Zielonogórskiego i Zielonogórskiej Biblioteki Cyfrowej, Biblioteki Franckesche Stiftungen i dodatkowo do bibliotek szkół w Sulechowie, Zielonej Górze i innych placówek, w tym Archiwum Państwowego w Zielonej Górze i Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy itp. W ramach Projektu nawiązana została ścisła współpraca z Archiwum Państwowym w Zielonej Górze, które wyraziło zgodę na publikację materiałów źródłowych z RealSchule. Podobne działania podjęto z Wojewódzką i Miejską Biblioteką Publiczną w Zielonej Górze, która udostępniła starodruki ze zbiorów specjalnych.

Drugim ważnym kierunkiem Projektu były badania nad powiązaniem między tymi ośrodkami w zakresie rozwiązań religijnych, pedagogicznych, kontaktów nauczycieli, wychowanków, przepływu kadry, itp. Halle i Sulechów były prężnymi ośrodkami wydawniczymi, publikującym im.in. druki religijne oraz ośrodkami myśli pedagogicznej i społecznej. Paralelnie zbadano wpływ pietyzmu halleńskiego i wpływu fundacji Franckesche Stiftungen na Śląsk i inne obszary oraz powiązania Sulechowa z Halle, a także Halle z Cieszynem, jak i innymi ośrodkami edukacyjnymi, np. w Rydze, czy Żarach. Zastosowane zostały badania prozopograficzne dotyczące uczniów, wychowanków, kadry pedagogicznej i praktykantów oraz ich karier i rodowodów społecznych. Były to pierwszy raz tak prowadzone badania i pierwsze publikacje źródeł i kontaktów, a także druków z tego zagadnienia. Dodatkowo wykorzystane były wzorce architektoniczne obu ośrodków i współczesne losy tych Fundacji. Zastosowanie nowych metod badawczych pozwoliło na głęboką analizę zachowanych danych. Dużą rolę odegrały kontakty ośrodków edukacyjnych: Zielona Góra/Sulechów, Halle i Cieszyn. Uczestnictwo w Projekcie pracowników naukowych z tych ośrodków, doktorantów i studentów pozwoliło na stworzenie nowych Zespołów naukowych, wykorzystania narzędzi i przeprowadzenie badań na wielu płaszczyznach.

W projekcie pracowały trzy zespoły badawcze, które realizowały założone badania, kwerendy, przygotowywały publikacje, gromadziły źródła. Kwerendy prowadzone były w Niemczech i Polsce. Bogate zbiory znajdują się w Franckesche Stiftungen i Berlinie. W Polsce kwerendy prowadzone były w bibliotekach w Krakowie, Wrocławiu, Poznaniu, Warszawie i Cieszynie. Nawiązane zostały szerokie kontakty z potomkami rodzin uczniów i wychowanków sulechowskich placówek. Pracownicy projektu odwiedzili miejsce spotkań Związku Byłych Uczniów i Wychowanków sule-

Podejmowane w Projekcie badania nad przepływem myśli religijnej, pedagogicznej, rodowodami uczniów i wychowanków, również kadry pedagogicznej, druków, myśli architektonicznej ośrodków w Halle, Sulechowie i Cieszynie włączyły polskich historyków w tworzenie zespołów międzynarodowych oraz polską kulturę w główny, mało znany nurt badań nad pietyzmem w ruchu protestanckim i jego oddziaływaniem w Polsce, Niemczech i na świecie.

Uczniowie
Realschule w Sulechowie
w latach 1787-1873
Źródła i materiały

Protokoly szkolne
Realschule w Sulechowie
z lat 1787-1857
Źródła i materiały

Bibliografia druki
sulechowski
oficyny Fromma
z lat 1726-1773
w zbiorach bibliotek p

chowskich szkół w Niemczech w Oberurff - CJD Jugenddorf Christophorusschule w miejscowości Bad Zwosten.

W 2017 r. obchodzony był w jubileusz 500-lecia reformacji. To właśnie fundacja Franckesche Stiftungen położyła przed 300 laty podwaliny pod systematyczne szerzenie luteranizmu poza granicami Europy. Dlatego też na obchody święta założyciela Fundacji i propagatora pietyzmu - A.H. Franckego, zaproszeni zostali: minister stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych prof. Maria Böhmer, premier landu Sachsen-Anhalt dr Reiner Haseloff, ambasadorowie i wysocy rangą dyplomaci oraz współpracujący z fundacją partnerzy z Indii, USA, Rosji, Wielkiej Brytanii, Danii, Węgier, Rumunii i z Polski. W ramach spotkań, imprez i rozmów zaproszeni goście mieli możliwość poznania powiązań i relacji między Fundacją Franckesche Stiftungen i partnerami z nią współpracującymi zarówno w przeszłości jak i w teraźniejszości, w tym z Uniwersytetem Zielonogórskim. W odbywającej się równolegle konferencji uczestniczyli naukowcy z różnych instytucji naukowych współpracujących z Fundacją Franckesche Stiftungen i projektów realizowanych w ramach tej współpracy. W tej rundzie rozmów udział wzięły: prof. dr Irina Vladimirovna Tunkina - dyrektor Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk z Petersburga oraz jej współpracownik dr Larisa Bondar, dr Natalja Kopaneva - wicedyrektor Kunstkamery, kustosz z Petersburga, Marcin Gabryś - dyrektor archiwum, kustosz i opiekun Biblioteki Tschammera przy parafii ewangelicko-augsburskiej w Cieszynie, dr Jan Doktor - dyrektor Żydowskiego Instytutu Historycznego z Warszawy, prof. dr István Monok - dyrektor generalny Biblioteki Akademii Nauk z Budapesztu, prof. dr Zoltán Csepregi z Wyższej Szkoły Luteńskiej w Budapeszcie, dr Attila Verok - kierownik katedry „Studiów dziedzictwa kulturowego i historii Kultury” na uniwersytecie w Eger, prof. dr Constantin Patuleanu z Wydziału Teologiczno-Ortodoksyjnego „Justinian Patriarhul” Uniwersytetu w Bukareszcie, prof. dr Eberhard Harbsmeier z Danii, Gary Nizzi - prezes organizacji The Georgia Salzburger Society z USA, prof. dr Daniel Jeyaraj - dyrektor Liverpool Hope University, Andrew F. Walls Centre for the Study of African and Asian Christianity.

Ważnym wydarzeniem był też V Międzynarodowy Kongres Pietystyczny, zorganizowany w 2018 r. przez Interdisziplinäres Zentrum für Pietismusforschung (Interdyscyplinarne Centrum Badań nad Pietyzmem) przy współpracy z funda-

cją Franckesche Stiftungen zu Halle oraz Historische Kommission zur Erforschung des Pietismus (Historyczna Komisja do spraw badań nad pietyzmem) - trzy instytucje, które do dziś kultywują europejskie tradycje pietystyczne i prowadzą szerokie badania nad tą tematyką. Kongres odbywał się pod hasłem: *Gefühl und Norm. Pietismus und Gefühlskulturen im 18. Jahrhundert (Uczucie a norma. Pietyzm a kultura uczuć w XVIII wieku)*. Wzięło w nim udział około 150 naukowców z Europy, Australii i Ameryki Północnej.

Ważnym elementem Projektu był udział pracowników i studentów w kursach i dłuższych pobytach w Halle. Jednym z nich był letni kurs *Einführung in die Arbeit mit Handschriften und alten Drucken aus den Beständen des Archivs und der Bibliothek der Franckeschen Stiftungen (Wprowadzenie do pracy nad manuskryptami i starymi drukami z zasobów archiwum i biblioteki fundacji Franckesche Stiftungen)*. W latach 2017 i 2018 uczestniczyły w nim: dr hab. Bogumiła Burda, prof. UZ oraz dr Bogumiła Husak i Justyna Rongińska.

W ramach Projektu podjęto współpracę z wieloma ośrodkami naukowymi w Polsce i zagranicą. Były to Ryga, Brema, Hanower, Berlin, Bad Zwosten, a w Polsce m.in.: Archiwum i Muzeum Protestantyzmu w Cieszynie, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Uniwersytet im. Jana Długosza w Częstochowie, jak również Muzeum Pałacu Króla Jana III Wilanów, Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Świdnicy.

Rozwiązania pietystyczne z Halle stały się wzorem późniejszych dzieł wewnętrznej misji ewangelickiej w środkowej Europie, w tym w Brandenburgii (głównie w Sulechowie) i na Śląsku Cieszyńskim. Celem Projektu były badania nad powiązaniem między tymi ośrodkami w zakresie rozwiązań pedagogicznych i kontaktów nauczycieli, wychowanków, przeptywu kadry itp. Halle i Sulechów, były również prężnymi ośrodkami wydawniczymi, publikującymi m.in. druki religijne, oraz ośrodkami myśli pedagogicznej i społecznej. Przeptyw druków oraz zaspokajanie zapotrzebowania na tego typu publikacje zarówno w Brandenburgii, jak i na Śląsku oraz Śląsku Cieszyńskim widoczne było w ilości publikacji i w gatunkach wydawniczych. Ważnym elementem Projektu było zbadanie i wykazanie, na ile te działania były odzwierciedleniem zapotrzebowania na książkę na tym terenie.

Projekt wpisal się w kierunki współczesnych badań, miał charakter interdyscyplinarny. Obok narzędzi teoretycznych

z wykorzystaniem nowych metod, paradygmatów metodologicznych, łączyło się kilka dziedzin, w tym badania prozopograficzne, bibliologia, metody biograficzne oraz związane z historią sztuki. Podejmowane w Projekcie badania nad przeptywem myśli religijnej, pedagogicznej, rodowodami uczniów i wychowanków, również kadry pedagogicznej, druków, myśli architektonicznej ośrodków w Halle, Sulechowie i Cieszynie włączyły polskich historyków w tworzenie zespołów międzynarodowych oraz polską kulturę w główny, mało znany nurt badań nad pietyzmem w ruchu protestanckim i jego oddziaływaniem w Polsce, Niemczech i na świecie. Temat i zakres badawczy Projektu dotyczył szeroko rozumianej problematyki społecznej i obejmował obszar badawczy integrujący badania humanistyczne z innymi dziedzinami wiedzy.

Wyniki badań i zadań przewidzianych w celach Projektu zostały opublikowane. Końcowym efektem Projektu jest wydanie 6 książek, w tym dwóch monografii, dwóch prac źródłowych, bibliografii druków z Halle i Sulechowa:

- *Uczniowie Realschule w Sulechowie w latach 1787-1873. Źródła i materiały.* pod red. B. Burdy, B. Husak, Zielona Góra 2018;
- *Protokoły szkolne Realschule w Sulechowie z lat 1787-1857. Źródła i materiały.* pod red. B. Burdy, Zielona Góra 2018;
- *Halle i Sulechów - ośrodki pietyzmu i edukacji, tło religijno-historyczne, powiązania europejskie.* Praca zbiorowa pod red. B. Burdy, B. Chodorowskiej, B. Husak, B. Klosterberg, Zielona Góra 2019;
- *Bibliographischer Nachweis der Drucke des Waisenhaus-Verlags zu Halle (1698-1806) in Sulechów(Züllichau) und Cieszyn(Teschen),* pod red. B. Klosterberg, Halle 2019;
- *Bibliografia druków sulechowskich oficyny Frommanów z lat 1726-1798 w zbiorach bibliotek polskich,* pod red. B. Burdy, M. Konopnickiej, E.E. Majcherek, Zielona Góra 2019;
- *Sulechów na przestrzeni wieków. 300 lat Fundacji Rodziny Steinbartów. Uczniowie i nauczyciele,* pod red. B. Burdy, A. Chodorowskiej, Zielona Góra 2019.

Równoległe studentki *filologii niemieckiej* przygotowały 4 prace licencjackie pod kierunkiem dr Bogumiły Husak.

Były to:

- Angelika Pyziak - *Bildungs- und Erziehungsverbindungen zwischen Halle und Züllichau im 18. Jh;*
- Ewa Biernacka - *Soziale und territoriale Herkunft von Schülern der Züllichauer Bildungsanstalten in der Zeitperiode 1768-1835;*
- Daria Nadobnik - *Soziale und territoriale Herkunft von Schülern der Züllichauer Bildungsanstalten in der Zeitperiode 1835-1874;*
- Renata Werner - *Soziale und territoriale Herkunft von Schülern der Züllichauer Bildungsanstalten in der Zeitperiode 1875-1911.*

Efektom projektu jest też duża baza źródłowa i biblioteczna, która znajduje się w Instytucie Historii Uniwersytetu Zielonogórskiego.

W ramach Projektu zostało podpisane porozumienie o współpracy Uniwersytetu Zielonogórskiego i Franckesche Stiftungen z Halle. Ze strony Franckesche Stiftungen z Halle umowę podpisał jej dyrektor - prof. dr Thomas Müller-Bahlke i rektor UZ - prof. dr hab. inż. Tadeusz Kuczyński.

W 2019 r. miasto Sulechów obchodziło jubileusz 700-lecia i 300 lat Fundacji Rodziny Steinbartów. W ramach obchodów odbyła się kończąca Projekt międzynarodowa konferencja z udziałem wykładowców z Niemiec i Polski. Nawiązana została współpraca z władzami miasta Sulechów, w tym z burmistrzem Wojciechem Sottyssem.

Informacje dotyczące projektu oraz jego wyników były udostępniane na stronie Instytutu Historii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Zielonogórskiego: www.uz.zgora.pl; <http://www.ih.uz.zgora.pl/index.php/pl/badania-naukowe/halle-i-sulechov-jako-osrodki-pietyzmu-i-edukacji>; <https://www.francke-halle.de/projekt/detail/halle-und-zuellichau-als-pietismus-und-bildungszentren-in-brandenburg-preussen-18-20-jahrhundert/>; w Repozytorium Uniwersytetu Zielonogórskiego i równoległe w Zielonogórskiej Bibliotece Cyfrowej: Wszystkie w/w książki można znaleźć pod adresem: <https://zbc.uz.zgora.pl/repozytorium/dlibra> i <https://zbc.uz.zgora.pl/dlibra>.